

A sivatag él

SZILÁRD KLÁRA IZRAELI FESTŐMŰVÉSSZEL
BESZÉLGET DOBOS MARIANNE

Sorozatunkban rendhagyó módon mutatjuk be Szilárd Klára Izraelben élő magyar képzőművészt: nem őt ismerteti valaki röviden, ő maga mutatkozik be részletesebben, és így művészete mellett képet kapunk kalandos életútjáról is.

— *Odakünn ötven fok meleg. Szikrázó kék tenger. Virágrengeteg. Csend. Nyugalom. Jafán vagyunk, Szilárd Klára és Rózsa Péter csodálatos otthonában. Körös-körül festmények és szobrok. Sivatagi kőrök, s fantasztikus fazonú üvegalkotások, kerámiák. A festő-szobrász művészpárra modelljei s alkotásai. A kastélynak is beillő házban viszont kellemesen hűvös van. Hálásan gondolok tervezőire, akik ilyen praktikusán kizárták a rekkenő hőséget. Vajon kik tervezték és mikor épült a „palotátok”?*

— Állítólag 250 éves. Arab stílusban, olaszok építették. Két fő jellemzője van az arab stílusnak. Az egyik ezek az ívek; az arab ívek, amiből később a gótikus stílus kifejlődött. A keresztesvitézek közvetítésével került át Európába. A másik pedig az itteni klímához alkalmazkodó. A nyílások, ablakok vagy boltívníylások mind magasan fent vannak. A meleg levegő fölszáll, a köztük levő huzat pedig kihúzza. Egyszerű, de érzed, milyen okos megoldás. Tudod, hosszú volt az út, ami Izraelig, s itt is ehhez a házhoz vezetett.

Budapesten születtem. Édesapám ügyvéd volt, s főként nagyon nagy magyar. Kevés zsidó volt katonai rangban az első világháborúban, de az én apám tüzérfőhadnagy volt. Mikor 51 éves korában, szív- és cukorbetegségben, 1939-ben meghalt, katonai pompával temették. Koporsója nemzetiszínű zászlóval letakarva, s egy frontharcos sisak volt rajta. Büszke magyar öntudatra nevelt. El sem tudtam képzelni, hogy én nem vagyok magyar. Az első négy évet az evangélikus elemi iskolába jártam, majd beirattak a Veress Pálné gimnáziumba. Leérettségiztem. Eminens diák voltam. Legjobban a nyelveket szerettem tanulni, amit édesapám is nagyon fontosnak tartott. Ezért irattak be francia zárdába, a Notre-Dame de Sion nővérekhez. Ha jól emlékszem, a Rózsadombon és az Andrássy úton volt a házuk. Az apácák kulturált családokból kikerült, végtelenül intelligens, kedves teremtések voltak, és igen jó volt a tanítási módszerük is. Háromszor három franciaóra hetente, négy éven keresztül. Azt hiszem, ma is elég intenzív kurzusnak tekinthető. A negyedik év végén, államvizsga után, gimnáziumi tanári oklevelet lehetett szerezni. Csak három évet végeztem el. Perfekt beszélek, írok, olvasok franciául, de tizenhat éves koromban kitört rajtam a festési láz, és abbahagytam a tanulást.

— Csak tizenhat éves korodban kezdted festeni?

— Jogos a kérdésed. Minden gyermek rajzol, fest, így fejezi ki mondani-
valóját, mikor ráébred a világra. Ezt azután a többség kinövi. Akiknél azon-
ban tizenhat éves kor után is megmarad az ecset szeretete, azokból festő
lesz. Én is rajoltam már egész kis gyermekként, de ezek a művek olyanok
voltak, mint hasonló korú társaimé: jelentéktelenek. Tizenhat éves korom-
ban azonban elemi erővel tört fel bennem a rajzolni vágy. Éjjel és nappal,
mindent és mindenkit, aki-ami a kezem ügyébe akadt, a körülöttem levő tár-
gyakat, embereket, egész kis világomat lefestettem. Ez az új szenvedély azon-
ban a tanulásom rovására ment. Édesapám kétségbeesve figyelte. Hiszen ő
ügyvédet vagy bírót szeretett volna belőlem, hogy átvehessem az irodáját.
Becsúgya volt, hogy bíró legyek, hiszen akkor négy női bíró volt az egész
országban. Kitörtek a nagy családi veszekedések. Ő semmi másról hallani
nem akart, csak ügyvédségről vagy bíróságról. Én pedig semmi másról, mint
festészetről. Bizony csak jó eredménnyel érettségiztem. A vitáinknak nem
sokkal ezután pedig véget vetett váratlan halála. Édesanyám nem volt olyan
erős karakter. Bármit mondott, lehengereltem. Nem a képzőművészeti, de a
szabadfőiskolára iratkoztam be.

— Ekkor kezdted tanulni rajzolni és festeni?

— Tulajdonképpen nem. Apám, a jó polgár, aki soha nem járult hozzá,
hogy a lányából éhenkórász festő legyen, a praktikus dolgokra nagynehezen
áldását adta. Így járhattam két évig, az érettségiig, Jaschik Almoshoz alkal-
mazott grafikát tanulni. Engem viszont a festészet vonzott. Káldy Tibor
festőiskolájában három évet tanultam. Utolsó évre iratkoztam át Örkényi
Strasser iskolájába, ahol a tanárom Bernáth Aurél volt. Magyarországi tanul-
mányaimhoz tartozik még egy rövid idő Koffán Károlynál és Istokovics Kál-
mánnál.

— Ha jól számolom az idő múlását, lassan 1944 lett. Az alkotásnál fon-
tosabb lett pusztá életed megőrzése...

— Valóban. 1944 decemberében, amikor már egy zsidó számára a lehe-
tetlenséggel volt határos az országot elhagyni, én regénybe illő történettel
távoztam. Ne kérd, hogy részletesen elmeséljem, mert akkor két nap, két
éjjel hallgathatod.

— Pedig most már nem mondok le róla. Röviden, csak a főbb állomásait
ismertesd menekülésednek, kérlek.

— Te akartad... Szóval, hamis papírjaimat kiváló művészi tudással, kü-
lönféle színű tintával, különböző írások utánzásával Koffán Károly készítette.
Laczkó Mária lett a nevem, és debreceni születésű árvalány voltam. Razzia
razziát ért, halomra fogták el és gyilkolták a zsidókat. Valaki azt mondta,
a legbiztosabb bűvőhely az oroszlanbarlangban van. Begyömöszöltek egy né-
met katonai kórházba tisztviselőnek. A németektől kaptam most már hiva-
talos bizonyítványokat, fényképes papirokat. Családunk felvidéki volt. Édes-
apám Léváról költözött Budapestre, rokonaink továbbra is ott éltek mind-
addig, míg valamennyiüket el nem hurcolták Auschwitzba, ahol elpusztultak.
Ketten maradtunk édesanyámmal. Ő is hamis papírokkal bujkált, édesapám
egy volt irodakisasszonyánál. Föltétlenül meg akartam menteni őt is, és elha-
tároztam, Svájcba megyünk. Először Pápára helyeztettem magam, egy másik
német katonai kórházba. Itt szerencsém volt. Kértem, Bécsben szeretnék dol-
gozni. Feltettek egy katonai teherautóra, mint a németek egy dolgozóját.
Így kerültem át a határon. Megkerestem azt a kórházi alakulatot, ahol ere-

detileg dolgoztam. Ez egy nem motorizált katonai kórház volt, és amikor az oroszok közeledtek, motorizált alakulattal cserélték ki, hogy gyorsabban tudjanak haladni. Őket pedig Bad-Harzburgba — Észak-Németországba — helyezték át. Mivel az itt dolgozókat mind ismertem, oda kértem magam én is Bécsből. Ez csak ugródeszka volt, célom eléréséhez, hogy Svájcba juthassak. Továbbra is Laczkó Mária néven dolgoztam, mint gépíró irodakisasszony. Teljes ellátást és fizetést kaptam. Fogalmuk sem volt zsidó származásomról. Szerencsémre, különleges szerencsémre volt egy munkatársnőm, egy rendkívül bájos, és hihetetlenül okos német nő. Ő ebben a városkában is lakott, amelyik körülbelül kétórányira van Hannovertól. A férje Wehrmacht-katona volt Oroszországban. A családról kiderültek a következők. Az asszony édesapja és nagybátyja is részt vett a von Stauffacher-felkelésben. Mind a ketten öngyilkosok lettek. Így azután a legádázabb ellensége volt Hitlernek. Katolikus, férje pedig protestáns. A férfi később megszökött a Wehrmachtból. Lengyel katonák etették és bújtatták. Dezertőr volt. Katonaszökevény. Így azután nem lett a főlsszabaduláskor semmi baja. Kolléganőm hamarosan rájött zsidó származásomra. Segítségével megismertem egy másik zsidó családot is, akik persze úgy tudták, magyar vagyok. Mégis, mert gyűlölték Hitlert és az egész náci rezsimet, azt szerették volna, hogy elmenjek az országból. Ahogy később tudomásomra jutott, ez a szerencsétlen házaspár, mikor már teljesen reményvesztett lett, öngyilkosságot követett el. Mindketten meghaltak. Én azonban az előbb említett barátnőmnek és nekik nagyon sokban köszönhettem, hogy megmenekültem. Ők dolgozták ki a tervet, hogy fogok Svájcba jutni. Persze a kórházból illegálisan nem szökhettem meg. A legközelebbi faluban azonnal elfogott volna a Gestapo. A külföldi állampolgár mindig gyanús egy háborúban, de én zsidó is vagyok. Tudtam, ezt nem tehetem, mást kell kitalálnom. Igen merész ötletem támadt. El kell jutnom az egész kórházkomplexum főorvosához. Ezredes volt, a legmagasabb katonai rangja is neki volt az alakulatnál. Főorvos és főkatona. Emellett angolbarát és zsidóbarát német — illetve bécsi. Persze, a szolgálati utat be kellett tartani, és így hozzá csak a főnökömön keresztül juthattam volna be. Semmiféle okot nem találtam azonban arra se, hogy a főnökömig, nem hogy a feletteséhez eljuthassak. Pedig be kellett kerülnöm. Kilestem, hogy biztonságát altisztek vigyázzák, akik ugyanakkor ebédelnek, amikor mi, az alkalmazottak. Van egy őrizetlen félóraja... Ekkor egyedül van. Azt is megtudtam, hol lakik. Nekem is volt egy szobatársnőm, kolléganőm, akivel együtt jártunk ebédelni. Azt hazudtam neki, nagyon rosszul vagyok, itthon maradok, nem vagyok éhes. Szerencsére földszinten laktunk. Abban a percben, melyben elhagyta a szobát, kiugrottam az ablakon, és ész nélkül rohantam a házhoz, melyben a főnök lakott. Becsöngettem. Megrökönyödve kérdezte: — Ki az? Mondtam: Budapestről hozok üdvözléseket. — Nagyon jó barátnője volt ugyanis egy vöröskeresztes ápolónő, grófnő. Állandóan bejárt hozzá. Melanie-nak hívták. Velem is jóban volt, sokszor leült mellém az irodában. Mária kisasszonynak hívott. Gondoltam, a főorvos örülni fog, ha azt hallja, Melanie-től hozok híreket, üdvözlést. Hú, ennek valóban megörült, be is engedett azonnal. Csak odabent kérdezte, ki is vagyok én, hogy kerülök ide. Bevallottam, hogy egy dolgozója vagyok a komplexumnak. Erre azonnal felállt, mereven, és kérte a főnököm ajánlását.

— A főnökömnek nem mertem megmondani, hogy idejövök.

— Miért nem?

— Zsidó vagyok.

Erre halálfehérré változott, leült. Reszkető kézzel kérdezte:

— Mit akar tőlem tulajdonképpen?

— Hallottam, hogy ön angol- és zsidóbarát, s több zsidó is van a kórházban megbújva, hamis papírokkal. Szeretnék elmenni innen úgy, hogy ne fogjon el a Gestapo. Ehhez az kéne, hogy legálisan legyen szíves szabadságotolni engem.

— Hová akar menni? Én életemben még ilyen bátor nővel nem találkoztam ugyanis. Bármely pillanatban keresztüllőhetném. Mégis, most nem tudok mást tenni, mint a bámulatomat kifejezni, és megígérem, hogy segíteni fogok, mert a bátorsága is megérdemli ezt. Hallani fog még rólam — mondta.

Én pedig visszasiettem az irodába. Még nehezebben, még lassabban teltek a napok, s az álmatlan éjszakák.

— *Jelentkezett végül is, ahogy megígérte?*

— Igen, vagy tíz nap múlva hívat a közvetlen felettesem. Megrökönyödve néz rám: — Hogy kerül maga a főnökhöz?!

Erre azt válaszoltam, fogalmam sincs, talán kérdezze meg őt.

Így azután bementem a legfőbb irodába, ahol rengeteg katona ült. Kiküldte őket. Bezárta az ajtót.

— Teljes szabadságolási tilalom van, de megtaláltam a módját, mit tudok most csinálni, mikor mindkét kezem meg van kötve. Egészen kivételes esetet kellett kigondolnom. Magának van egy vőlegénye, akit halottá nyilvánítottak. Később kiderült, hogy mégsem halt meg, hanem egy stuttgarti kórházban fekszik. Stuttgart nagyon közel van Svájcához. — Elmondta a „vőlegény” nevét, személyi adatait, amit egy menyasszonynak tudnia kell. — Azon a címen, hogy a halottá deklarált él, adhatok magának tíznapos szabadságot. Kap egy Fahrscheint, utazási engedélyt is. Tudja, „mein Kind”, hogy megölhetném, de a bizalmáért én is csak bizalmat kérek. Amint megérkezik Stuttgartba, bemegy az első vécébe. Megsemmisíti a papírjait. Elfelejtí a nevét, a nevemet, a kórház nevét. Azt mondja, hogy egy kibombázott német menekült. Olyan nevet talál ki, amelyet akar, papírjai nincsenek. Fogalma sincs semmiről.

Eskü alatt ígértem meg neki, aki igen jószágos, 80 év körüli bácsi volt egyébként.

— *Bejelentetted a téged segítő német asszonynak és a zsidó házaspárnak, hogy mit intéztél?*

— Ezt természetesen nem, de azt megmondtam, hogy megszököm. Két-ségbeestek. Mindenáron el akartak kísérni. Mondtam, árkon-bokron gyalog megyek, jobb lesz egyedül. Sajnáltam, hogy nem mondhatok többet, mert tudtam, napokig aggódva lesik majd, nem kaptak-e el. Legálisan ültem fel a vonatra, hogy megtegyem a körülbelül 1500 kilométeres, egyébként sem rövid utat. Most tizenhét napig tartott. Mert bombáztak közben — hála Istennek — az angolok és az amerikaiak. A vonatot is, amelyben ültünk, vagy az árokban hasaltunk. Találat is érte az egyik kocsit. Szerencsére úgy borult föl, hogy ki tudtunk mászni belőle. A kórházból hozott kekszeim, kétszersültjeim elfogytak. Éheztem, éheztünk. Végül is megérkeztünk. A sínek itt is az égnek álltak, az egész pályaudvar fölszaggatva, rettenetes állapotban volt. Az első utam, amint megígértem, a vécébe vezetett. Széttéptem, elfelejtettem mindent.

Ekkor a szabály az volt, hogy 75 kilométert utazhatott minden német

állampolgár szabadon. Ezen felül volt szükség a Fahrscheinra. Az a város pedig, ahová nekem patrónusaim tervei szerint el kellett jutnom, körülbelül 150 kilométerre volt. Itt már jelszóval kellett jelentkeznem az általuk megnevezett személyeknél, akik a földalatti mozgalomhoz tartozó partizánok voltak. Ott már minden rendben lesz, biztattam magam, de hát, hogy jutok el addig, hogy kerülök én innen Rottweil am Neckarba? Dél-Németországba. Mit tehettem, az első 75 kilométerre megvettem a jegyet. Horb nevű falu volt. Itt azután megvártam, amíg mindenki kiszáll a vonatból. Este volt. Sötét. Szerencsémre. Ez végállomás is volt. A vonatot lezárták. Addig én elbújtam a vécében. Mikor már mindenki kiszállt, a másik oldalon a kerítésig ódalogtam. Volt ott egy farakás, mely mögé bújhattam. Sőt, egy lyuk is volt a kerítésen. Így ki tudtam mászni. Bent voltam a faluban, anélkül, hogy az ellenőrzésen végigmentem volna. Megváltottam a 75 kilométeres jegyet ismét. A rengeteg éhezés után boldogságomban bementem egy vendéglőbe vacsorázni.

— *Hogy álltál anyagilag?*

— Rengeteg pénzem volt. Folyamatosan dolgozva kaptam a fizetést a teljes ellátás mellett. Otthonról is elvittem családi ékszereinket, és minden pénzünket. Nem volt gond miből vacsoráznom. Ettem is mindent, amit kapni lehetett. Majd megváltottam az új jegyet, s hamarosan ott voltam Rothweil am Neckarban. Egyenesen a megadott címre mentem. Becsengettem. Mondom a jelszót. Nem beengedtek — behúztak a lakásba. Forró fürdőt csináltak, megágyaztak, náluk alhattam. Reggel mondják, hoznak nekem papírokat, mint német kibombázottnak. Igen ám, de bármilyen jól beszéltem németül, volt egy kis akcentusom. Hiába, nem voltam német. De mit kezdjek akkor a német papírokkal? Összeült a családi tanácskozás és megállapították, hogy lengyel származású is vagyok. Beutenben beszélnek így, a határhoz közel. Maria Jackner lettem, aki Beutenben született. Új papírjaimmal és új Fahrscheinrel, no meg egy Kadelburg nevezetű Rajna-parti kis hotelbe való beutalással elindítottak. Vonat nem volt, gyalog kellett menni. Tingenben egy öreg vasúti felügyelő ellenőrzött. Úgy néztem ki, mint minden más német menekült. Kibombázott német. Fejemen kendő, hátamon hátizsák. Hogy honnan jövök? Mondom, beuteni vagyok. — Tudod, milyen kicsi a világ?...

— *Azt mondta, hogy ő is beuteni?*

— Úgy bizony. Azt hittem, elájulok, s pláne, amikor megkérdezte, létezik-e még a Josephskirche? Honnan tudjam én, van-e ott egyáltalán ilyen templom?! Azért mégis gyorsan rávágtam: lebombázták. Majd csak mondom valamit, ha nagyon feszegeti. Azonban, ahogy jó földikhez illik, nem firtatott tovább semmit, de felajánlotta, mivel éjszaka volt, hogy elvisz magukhoz, van kiadó szobájuk. Valóban volt is az emeleten. Miután bemutatott a feleségének, felkísértek, s ott vészeltem át az éjszakát. Öreg bácsi volt, atyai gondoskodását reggel is folytatta. Rábizott az unokaöccsére, aki mint mondta, kerékpárral vár, és elkísér, hogy el ne tévedjek gyalog.

Látom ám, hogy egy fehér harisnyás Hitlerjunge vár rám. Még csak ez hiányzott! No, mondom magamban, Klári, most vigyázz, hogy mit beszélsz. Hallgatok inkább — gondoltam. Igen ám, de ő elkezdte:

— Miért van maga itt, mikor egész Németország összeomlott? Meneküljön. Menjen Svájcba, mindenki odamegy. Aki itt van, aki idejött, minden ember át akar jutni. Nekem pedig szerencsém van, mert át tud vinni a határon. A háború elveszett. Gyorsan, gyorsan, induljunk át azonnal.

Azt válaszoltam, ha a hazám senkinek sem kell, én akkor sem, semmi esetre nem fogom elhagyni. Ilyenekről ne is beszéljen, mert hallani sem akarom. Így jutottunk el Kadelburgba. Mondom a fiúnak, menjen, igyon egy sört. Addig bekopogtam a jelszóval a megadott házba. Kijött egy férfi, és közölte, nem tud elhelyezni. Az istállóban, a szalmában, a jászolban, az ágy alatt, az ágy fölött, a szekrényben és a szekrény tetején mindenütt menekültek vannak. Ezzel becsapta az orrom előtt az ajtót. No, most mit csináljak? A lábam alatt folyt a Rajna. Örvényes is, jéghideg is, mert március volt, de hát mit lehet tenni. Nagyon jó úszónak számítottam, és azt hiszem, bátor voltam valóban. Azonban, amíg ezen gondolkoztam, ismét megjelent a fiatal ember, tudakolva, mi van a szállodával, mert ha nincs hely, akkor el kell menni, és csináltatni egy máshová szóló elhelyezési papírt. Ezt elég unottan mondta, de annál lelkesebben kezdett rá a már ismert lemezre:

— Miért nem megy Svájcba? Kell magának Németország? — darálja, csak darálja, hogy ne féljek semmitől, átsegít.

— *Kötélnek álltál végül is?*

— Mondom én magamnak, hogy vigyázz, meg óvatosan..., de azt is, hogy örült vagy te? ez az, amit szeretnél, miért nem fogadod el, ha tálcán kínálják? Ő meg csak mondja, mondja...

— Van egy kis pénze?

— Hát egy kis pénzem van.

— Nem is kérnék sokat érte. Elvezetem a zöld határig, ez körülbelül 15 kilométer, ami nem a Rajna. Onnan aztán szépen átsétál. — Elég volt. Gondoltam, más lehetőségem úgy sincs. Valahogy majd csak lesz, hisz eddig is volt valahogy. Igent mondtam.

Azt mondta, menjek vissza a szállodába, ahol egy éjszakára biztos be fognak fogadni. Este 9-kor pedig vár a hársfánál. Addig elkísért. Elváltunk. Nyugodtan visszamegyek. Nyolc órakor azonban hallom, puskatussal verik az ajtót. Följelentett. A Gestapo két halálfejes tisztje jött értem. Hátra vág-tak, jól megverték. Feltettek egy direkt vonatra. Kettejük között utaztam a Rajna partján — bár megpróbáltam volna átúszni! —, s meg sem álltunk a bűnügyi rendőrségig, ahol átadtak, mint kémeket. Mit mondjak, természetes, hogy két keresztkérdés után kiderült, német nem vagyok. Megmotoztak. A noteszem tele volt svájci, franciaországi, angol, amerikai címekkel. Egy angol fontot találtak nálam; no, ez nem annak a bizonyítéka, hogy ha már német nem, de legalább németbarát vagyok. Az fel sem merült, hogy zsidó vagyok, de rámsütötték, kém vagyok. Nyomozni kezdtek utánam. Kevés eredménnyel, mert hiszen 1945 márciusa volt, s kelepceben voltak. Közeledtek a franciák, az amerikaiak. Így azután belőlem akartak kiszedni valamit. Vertek. Ennem nem adtak. Kitalálták a kínzások, a lelki terror számtalan módját. Magánzárkában voltam, annyira veszélyesnek tartottak. Nem beszélhettem senkivel, mint szerencsésebb sorstársaim. A séták alatt tudtam csak egy-egy szót váltani az előttem állóval. Nekem is kellett dolgozni. Néha-néha ezért beküldtek hozzám egy nőt, aki megmagyarázta, hogyan kell azokat a szigetelőanyagokat csinálni, melyeket a V—1-hez és a V—2-höz készítettünk. No meg a híreket is hozta, hol tartanak, hogy közelednek a felszabadító csapatok. A legközelebbi város Immendingen volt, ahová már érkeztek. A vallatásaim azonban továbbra sem maradtak abba. Annyit bevallottam, hogy magyar vagyok, és reménykedtem, reménykedtem. A legnagyobb reménykedés közepette bejön egy nap az inspektor.

— Behoztam a Bibliát, mert holnap reggel magát kivégzik.

— Miért? — dadogtam.

— Nem lehet a nyomozás végére jutni, de az anélkül is biztos, hogy maga kém. A kémeket pedig ki kell végezni. Minden kémet kivégeznek — ezzel egyedül hagyott.

Azért ahhoz mégiscsak nagyon fiatal voltam, hogy meghaljak. El nem tudom mondani annak az éjszakának sötét vívódásait. Jobb erről nem beszélni.

Reggel lett. Rettenetes állapotban voltam, mikor kinyitották a cellám ajtaját. Most visznek kivégezni. De nem... Megáll egy civilbe öltözött férfi, és megszólal:

— Maga pakolja össze a holmiját és menjen, mert szabad!

Nagyon földühödtem: — Ez a kínzás legújabb fajtája? Essünk túl rajta! Ha ki akarnak végezni, nosza, induljunk, essünk túl rajta. Minél előbb, ne is lássam az egészet!

— Nem hiszi el?! Nyitva hagyom a cella ajtaját, és kész.

Azzal elment. Reszkető lábakkal támoalgok az ajtóhoz, kinézek a folyosóra, ahol egy szürrealista kép tárul elém. Az összes cellaajtó nyitva van a hosszú börtönfolyosóra. A folyosó végén egy faliszekrény, már teljesen üres, csak az én hátizsákom áll benne, sajnos, az is teljesen üres. Az ékszereim, a pénzem, az élelmiszerjegyeim, mindent elvettek tőlem, csak a puszta életemet hagyták meg. Ezzel a szegény puszta életemmel mentem ki az utcára, a szakadó esőbe, a dermesztő hidegbe. Ott támoalgtam, fogalmam sem volt, mi történt.

Egyszer csak a túlsó oldalon, a járdán, megpillantottam egy csoport franciául beszélő, csikos ruhájú fegyencet. Odamentem hozzájuk. Lám, mire volt jó a franciatanulás! Kérdezem tőlük, meg tudnák-e mondani nekem, hogy mi történt? Rámnéznek.

— Te jó Isten! Honnan jön maga? Hogy néz ki maga? és egyáltalán...

Szóval ők kezdtek azonnal kérdezgetni. Képzelted, hogy néztem ki. A tekintetükből láttam, hogy rettenetesen. Azt válaszoltam, magyar vagyok.

— Hű, az nem jó — mondták —, mert a magyarok a németekkel együtt elvesztették a háborút. Francia lesz. Olyan kitűnően beszél franciául, hogy maradjon közöttünk.

Egy kis akcentusom franciában is van. Persze, messze nem annyi, mint németben, ezért dél-franciának, nizzainak nevezték ki. Kész, ezzel el volt intézve. Egyébként, helyzetünket tekintve, teljesen egyformák voltunk. Nekik se volt sem ennivalójuk, sem pénzük. Elindultunk. Gyalogoltunk vagy 15 kilométert. Elértünk egy zöld határhoz, ahol híd ment át a Rajnán. Megérkeztünk Nomenslandra. Senkiföldjén voltunk, már nem Németországban, de még nem Svájcban. Egy kiszáradt folyómeder felett egy hídon. Azon a hídon rajtunk kívül még körülbelül 3000 ember volt. Oroszok, szlávok, csehek, svédek, franciák — mindenféle nemzetségűek, amit csak el lehet képzelni. Hadi-fogoly katonák, politikai foglyok, mindenféle foglyok. Zsidó, ebben egész biztos vagyok, én voltam az egyetlen, azon a hídon. No, de ezt az én jó franciáim sem tudták.

Előttünk volt a svájci sorompó. Átláttunk hozzájuk. A pirosposzgás, jól lakott katonák nyugodtan sétáltak fel-le. Ők is átláttak miránk. A kiéhezett, lerongyolódott, alig támoalgó, haldokló szerencsétlenekre. Hagyták az embe-

reket éhenhalni, a szemük láttára. Semmi ennivalónk nem volt. Akkor már három nap, három éjszaka nem ettem. Az eső állandóan zuhogott. Átfáztam, lázam volt. Tüdőgyulladás. Elájultam. Az utolsó pillanatokban fél füllel hallottam, a svájciak kiáltását: — Seulement france (csak franciák), seulement france... — hogy jöhetnek. A francia ugyanis csak tranzit volt. Mentek tovább hazafelé, azonnal elhagyva Svájcot. Csak keresztülutaztak.

Mit tettek ekkor velem? Egyikük hátára vette a hátizsákom, másik kettő pedig vállára engem, az ájult magyart. Életemben nem tapasztaltam ilyen bajtársiasságot, ilyen fantasztikus barátságot, emberséget — sem azelőtt, sem azóta. Meg kell azt is jegyeznem, hogy fiatal voltam, nő, és mindennek dacára szép is. Ők pedig kiéhezett férfiak. Egyik sem nyúlt hozzám egy ujjal sem, még csak kíséreltet sem tettek erre. Az embert, a bajbajutottat, a sors-társat látták bennem, soha nem a nőt. Csodálatosan viselkedtek. Nekik köszönöm az életemet. A francia ezért kedvenc népem ma is. Nem igaz, hogy nem vendégszeretők, nem igaz, hogy nem kedvesek. Mindent megcáfolok. A kulcsot kell megtalálni hozzájuk. Ismerni kell a nyelvüket, a mentalitásukat, ha ezt az ember tudja, akkor a legdrágább a francia nép, amely létezik a világon.

No, de folytatom a történetemet. Ájulásomból egy facölöp alatt kezdtem föleszmélni. Követtem tekintetemmel föl-föl, egészen az égig. Megpillantottam, hogy svájci zászló ázik rajta a továbbra is szakadó esőben. Tehát svájci földön vagyok, ahová hónapok óta jöttem-jöttem, bízva, reménykedve. Óriási volt a megrázkódtatás, a felszabadult örömöm: végre, végre! Nem mondom, hogy fölugrottam, de összeszedtem szegény csontjaimat, sírva föltápáskodtam, s odamentem az én jó franciáimhoz. Megmondtam nekik, amit német földön még a háború befejezése után sem mertem kimondani: — Zsidó vagyok, és óriási élmény volt az egész, amit idáig irántam tanúsítottak. Meg, hogy: köszönöm, köszönöm.

Azt felelték, most aztán még inkább kalapot le a bátorságom előtt, s hogy még nagyobb tisztelettel vannak irántam. A svájciak feltettek egy vonatra valamennyiünket, s elindítottak. Kezdetben azt hittük, már a francia határra visznek. Nagy volt a boldogság. Együtt sírtam velük, együtt énekeltük a Marseillaise-t. Zokogott az egész társaság.

Utóbb kiderült, Schaffhausenbe visznek, negyvennapos karanténlágerbe, először. Különféle járványok, betegségek hordozói lehettünk, ezeknek a szét-hurcolását volt hivatott megelőzni a negyvennapos zárlat. Ez is letelt. Elbúcsúztam megmentőimtől, ők hazaindultak, én maradtam a lágerben.

Április 21-én léptem be Svájcba, a háborúnak hivatalosan május 9-én lett vége, de én október 5-ig lágerben maradtam. Ennek az volt az oka, hogy nem volt pénzem. Ha egy bizonyos letétet, kauciót tudtam volna fizetni, kiengedtek volna. Így azonban hosszú hónapokon keresztül, mondhatom, többet szenvedtem, mint a német börtönben. Rettenetesen bántak velünk. Férges, rühös, koszos menekültekként kezeltek, s minden lehetőséget kihasználtak arra, hogy az orruk alá dörgöljék: örüljünk, hogy befogadtak, köszönjük meg, hogy tető van a fejünk fölött. Ismétlem, iszonyatosan nehéz, borzalmas volt. A jó szándékú svájci polgárok küldtek a lágerbe csokoládét, szardíniát, tej-konzervet, húst, amit arra szántak, hogy ingyen osszanak ki ezek között a kiéhezett, legyengült, beteg szerencsétlenek között. A katonák ezt nem tették, pénzért adták, ők nyereszkedtek rajta. Sokat tudnék erről mesélni.

— *Kellemesebb élményeid, tapasztalataid nem voltak a svájciakkal?*

— Természetesen, miután hat és fél évig éltem Svájcban, nagyon sok pozitív élményem is volt. Nem akarom, Isten ments, a svájciakat rossz fényben feltüntetni. Mindenesetre ez nagyon rossz korszaka volt az életemnek.

Na most, hogy kerültem ki a lágerből? Az történt, hogy levelet írtam a genfi főiskolára. Megírtam, hogy én ennyi és ennyi idő óta dolgozom, és vegyenek fel. A főiskola dékánja válaszolt. Csodálatos levelet kaptam. Azt csak később tudtam meg róla, hogy norvég, valamikor ő is betelepedett az országra. Sugárzott belőle a megértés, jóság és szeretet. Rég nem volt részem az effélében. A lágerparancsnokot nem érdekelte, milyen képzettségem van. Vécépucolásra, sürolásra, vasalásra, mindenféle szörnyen nehéz fizikai munkára használtak. Hallani sem akart arról, hogy elutazhassam a dékán által jelölt időben felvételi vizsgázni.

Pénzem pedig nem volt, hogy megválthassam a húsfrankos vasúti jegyet Lausanne-ból Genfbe. Kértem tőle kölcsön, mert meg tudtam volna adni, ha a különféle menekülteket segélyező szervezetekhez fordulok, akik pénzzel is próbáltak volna bennünket segíteni. Meg kellett írnom a dékánnak: nincs miből oda- és visszautaznom. Postafordultával kaptam tőle ötven frankot, saját zsebéből adta, s néhány újabb biztató sort: induljak.

— *Miért kellett Genfbe utaznod, s főleg miért onnan vissza a lágerbe?*

— Fölvételi rajzokat kellett készítenem, hogy valóban alkalmas vagyok-e a főiskolára. Tökéletes idegroncsként érkeztem a felvételire. Kezeim kisebesedve, bedagadva a nehéz munkától. Mikor a jóságos öreg bácsit, a dékánt megláttam, hisztériás rohamot kaptam. Sirtam, zokogtam, hogy itt vagyok, de hiába, mert ilyen állapotban, ezekkel a kezekkel nem fogok tudni rajzolni. Vigasztalni kezdett. Biztatott. Megígérte, hogy nemcsak az ő felelősségére, de az ő vendégeként is vagyok most itt. Fölvitt a lakásába, rábízott a feleségére. Mondta, két napig evés, alvás, idegnyugtatók. Ezután minden eszközt meg fogok kapni, ami szükséges a rajzoláshoz. Igenis, meg fogom tudni csinálni a felvételi rajzokat.

Így is történt, de ezt csak a házaspár aggódó, gondoskodó szeretetének köszönhetem. Isten áldja őket is, haló poraikban is.

Otthagytam a rajzokat — egyébként fejeket kellett ábrázolnom, s visszaindultam a lágerbe. Nem sok reménnyel, mert ösztöndíjkérelmeimet sorban elutasították a segélyszervezetek.

Azután ismét jött a várva várt levél. A dékán úr — aki ekkor már valóban nagyon megszeretett — közölte, hogy rajzaim alapján a IV. évfolyamra — az utolsó évre — vettek föl. De mit ért volna ez, ha nem verekedte volna ki hozzám az ösztöndíjat is?! Így hagyhattam el a tábort, s kerültem Genfbe, ahol körülbelül három évet éltem.

— *Hová kerültél ezután?*

— Zürichbe mentem, itt körülbelül három és fél évig voltunk. Már többes számat mondok, mert itt ismerkedtem meg a férjemmel. Baum Imrének hívták, budapesti származású volt. Kiváló muzsikus, akit Ernest Ansermet hozatott ki. A Rádiózenekar kürtöse, zeneszerző is. Bartók és Kodály növendéke. Házasságkötésünk után, hamarosan szerződést ajánlott neki az Izraeli Filharmónia. Elfogadtuk, főként azért, mert a szüleit is szerette volna kihozatni, akik akkor Budapesten éltek.

Mikor elhagytuk az országot, örömkönnyeket sirtam, pedig ezzel elvesztettem az addigra már megszerzett jó néhány jogomat.

— *Neved is volt már ekkor ott, gondolom, s azt is otthagytad.*

— Természetesen, de inkább kapsz tőlem egy katalógust, abban nézd meg, hol, milyen kiállításokon szerepeltem. Arra nem vagyok hivatott, hogy kritikát is mondjak műveimről. Viszont szívesen beszélek arról, milyen problémák foglalkoztattak és foglalkoztatnak a festészetben.

Mindig vonzódtam a monumentális művészethez. Freskót is tanultam Genfben. Készítettem is egy 8 és egy 12 m²-est Zürichben. Izraelben a klimatikus adottságok miatt majdnem lehetetlen freskót csinálni, mégis, mikor 1955-ben olaszországi tanulmányúton voltam, a Ravennai Akadémián Orselli professzornál elvégeztem egy ilyen kurzust. A monumentalitásról nem tudtam lemondani. Ha nem lehet freskó, oldjuk meg más formában. Elhatároztam, üvegablakot fogok csinálni. Készülnek is folyamatosan, 1956 óta a képeimmel párhuzamosan. Nem számít, hogy más kifejezési mód, más anyag. Folynak az építkezések országszerte. Középületek, zsinagógák, múzeum. Amerre jársz, figyeld az ablakaimat. Szeretem őket készen is, s élvezem, míg készítem.

Ami festészetemet illeti, amikor tanulmányaimat befejeztem, posztimpresszionista-szerű volt. Igazabb, ha azt mondom, még nem volt karaktere. 1960—64 között egy absztraktnak nevezhető korszakom volt. Ezután jött a nagyon nagy élmény, Izraelben talán a legnagyobb: a sivatag. Viszonyulásom a sivataghoz találkozásunk pillanatában sorsszerűen eldőlt. Európai lévén csak könyvekből olvastam a sivatagról. Ismereteim meglehetősen felületesek voltak. Mikor először életemben utaztam a sivatag felé, tágra nyílt szememmel ittam magamba minden látnivalót. Elsőként a növényzet zöld foltjainak fokozatos csökkenésére, majd eltűnésére lettem figyelmes. Megmagyarázhatatlan, de a növényzet elfogyásával egyenes arányban nőtt bennem az izgalom. Az izgalom, ami, mikor már csak a sárgás homokot, a szokatlan alakúombokat és hegyeket láttam, extázissá fokozódott. Azt hittem, kiugrom az ablakon és nem bírok magammal. Kapkodtam ceruzáért, vázlatkönyvért... Rájöttem, jobb lesz a fényképezőgép. Nagyon gyorsan utaztunk, hogy fogom én ezt magamnak megörökíteni? Azonnal tudtam, ide vissza kell jönnöm. Jöttem is. A Természetbarát Egyesület hat-hét napos kirándulásokat szervez. Mindenki saját felelősségére vesz részt ezeken. Előre bocsátják, hogy nehéz, kellemetlen. A csillagos ég alatt, hálózásokban fogunk aludni. Jöhet kígyó, jöhet skorpió. Sőt, meg is csíphet. Borzalmas meleg, borzalmas szárazság van. Állandóan inni kell, ha van mit. A sivatag törvényei kemények. Több ilyen utazáson vettem részt homoksivatagban és sziklasivatagban egyaránt. Kétféle sivatag, ezer arccal. A teremtés nekünk ajándékozott csodája. Sehol ilyen döbbenetes mértékben nem találja szembe magát az ember a természet őserőjű alkotó és formáló dinamikájával, sehol nem kerül ilyen közelségbe a megfoghatatlan Isten fogalmával, sehol nem döbben annyira rá, hogy milyen jelentéktelen, kicsi és tűnő porszem a világegyetem óriási dimenzióiban. Ez a felismerés néha nyomasztó, és az egyedüllét vagy elveszettség szomorú érzését keltheti, sötét gondolatok, félelmek lehetnek úrrá. Ezért félnek sokan tőle. Az én szememben azonban minden azonnal megelevenedett. A sziklákban élő fejeket láttam, kiszáradt fatörzsekbe állatokat, embereket képzeltem. Megszületett egy sorozatom: aktok a fatörzsből. A másik hasonlót a sziklasivatag ihlette. Életre keltettem a sziklákat, emberek születtek belőlük. Megmozdultak. Élnek.

Volt egy csodálatos utazásom Brazíliában és Hawaiiban. Dús növényzet, dzsungel. Jeruzsálem pedig, amint láthattad, teljesen száraz város, szinte egyáltalán nincsenek növények. Összeházasítottam a kettőt, ez is egy sorozat lett: Jeruzsálem a brazilai dzsungelnövények között.

Belehelyeztem Párizst is a sivatagba. Ez igen nagy érdeklődést keltett. A kiállításról azt írták a kritikusok, hogy Párizst már mindenféleképpen látták, de a sivatagban még nem.

— No meg más is, gondolom. Föllapozhatom ezt a kiállítási katalógust is?

— Tessék, nézgesd...

— No, hiszen már a második mondattól döbbenetes: „Szilárd Klárának, mint a hajdani prófétáknak, sikerült menedéket találnia a sivatagban, s ott véghezvinni a valóság metamorfózisát. Valóban, csupán ennek a sivár vagy vad univerzumnak a fenséges magányában lehetséges titkos és isteni gondolatnak a revelációja. Ezek a revelációk elbűvölnek, megragadnak.”

— Csak nem akard az egészet ismertetni?! Folytassuk inkább kicsit az életem további történetével. Ott tartottunk, hogy boldogan éltünk és dolgoztunk itt Izraelben. Ebbe a házba a hatnapos háború előtt öt nappal költöztünk. 1970-ben hirtelen meghalt a férjem. Álmában érte az agyvérzés, fel sem ébredt. Neki a lehető legszebb halál — bár nagyon korai, ötvenöt éves volt — de nekem...

Szerencsére 1971-ben látogatóba jött Izraelbe Rózsa Péter kerámikus és szobrász. A hűgát, Rózsa Marika színésznőt kereste fel. Megismerkedtünk. Nagyon nagy szerelemben, szeretetben élünk már tizenhat éve. Összetart a közös hivatás, az egyforma érdeklődés. Talán legjobban őt is a monumentalitás vonzza, az Építési és Fejlesztési Minisztérium megbízásából készült műveivel itt is találkozhatasz. Például, ha megnézed Tel-Avivban az Ichud Shivat Zion zsinagógát, benne az üvegablakaimmal, mellette láthatod Péter 4 méter magas, cementből készült Chanuka-gyertyatartóját.

Speciális technikát alakított ki a könyomásban is. Nagyon érdekesek a selyemnyomásai. Már Los Angelesben elkészítette Klee, Picasso, Ribera műveinek ilyen reprodukcióit. Nagyon jó nekünk együtt élni és alkotni.

Tudod, ha végiggondolom az életem, nem volt könnyű, de szép volt. A legsötétebb pillanatokban is hittem, van kiút, vannak jó emberek, az élet pedig... „mindenkinek különleges szent örömmel jön”. A világ, úgy ahogy van, csodálatos és elbűvöl. Kicsi gyermekkorom óta érdekelték az univerzum titkai. Minden asztrológiai és asztronómiai könyvet elolvastam, amihez hozzáfértem. Egy szép napon rádöbbsentem, ezt meg kell próbálnom le is rajzolni. A planétákat, mintha bennük volnék. Megfesteni a világűr, mert még nem festette meg senki. Érdekességgént említem, hogy mennyire értő, segítő társam ebben is Péter, aki 1958-tól kezdve az Apolló-, Hold-program (NASA) technikai rajzolója volt, amíg el nem hagyta Amerikát.

— Az érdekesítő beszélgetés, a házi tárlat látogatása után, a megígért tengeri fürdés előtt, engedj meg még egy kérdést. Szeretnél-e kiállítást Magyarországon?

— Nagyon. Azzal kezdtem, hogy előbb voltam hazaszeretemben, öntudatosan nevelt magyar, mint zsidó. Édesapám emlékének is boldogan tisztelegnék hazájában egy kiállítással.

